

**PETR ROUBAL, *Československé spartakiády*,
Praha 2016, Academia, 406 s.,
ISBN 978-80-200-2537-1**

Petr Roubal nepatří k autorům, kteří by psali jednu monografii za druhou. O to inspirativnější je, když svůj text předloží veřejnosti, zvláště pokud jde o téma, kterému se věnoval více než deset let. Kniha o československých spartakiádách ukazuje, jak může vypadat neuspěchaná a vyzrálá monografie, nestísněná grantovou tříletkou. Když v roce 2006 vyšly v Dějinách a současnosti a KUDEJÍ dva Roubalovy články o spartakiádách, bylo zřejmé, že v českém myšlení o tělesné kultuře zavál nový vítr, srovnatelný do té doby snad jen s Macurovým sémiotickým esejem o spartakiádách v knize *Šťastný věk*. Petr Roubal skutečně začínal tam, kde Macurova mistrná zkratka končí – u sémiotické analýzy masových tělocvičných slavností v českém/československém prostředí. Časem však svůj pohled prohloubil a obohatil o řadu dalších výkladových modelů a v neposlední řadě o tradiční historický archivní výzkum. Na to, že kniha „nemá dalekosáhlé teoretické ambice“, nechybí žádný důležitější teoretik, žádný užitečný koncept.

Aby u čtenáře nedošlo k nedorozumění, je třeba reprodukovat čtyři otázky, které si autor položil a na něž hledá ve své knize odpověď. 1) Kde se spartakiády jako kulturní a politický fenomén vzaly?; 2) Co bylo jádrem jejich sdělení, resp. co se spartakiádami říkalo?; 3) Jak byla tato logistická operace organizována?; 4) Jak reagovala na spartakiády veřejnost? Petr Roubal říká, že neusiluje o všeobjímající dějiny spartakiád. Výsledný text se jim ale limitně blíží, přinejmenším přijmeme-li Veyneův postulát dějin jako nástroje, který možná méně poučí, ale více vysvětlí. Spartakiády nejsou u Petra Roubala ani přežitkem dřívějších dob, ani originálním výdobytkem socialismu, nýbrž syntézou obou principů. Téma je tak pochopeno jako obraz fungování celého státně socialistického zřízení. Takové zobecnění závěrů o masových tělocvičných vystoupeních nevyplývá z autorovy libovůle, ale z tradice evropského myšlení: už raně novověká politická metafora Leviathana vizualizovala stát jako „společnost těl“. V moderní době ale nastal posun v chápání kolektivního politického těla. Namísto státu byl nyní souborem těl tvořen národ – lid. Tak také dokonale disciplinovaná masa spartakiádních cvičenců nepředstavovala samoučelnou tělovýchovnou exhibici, nýbrž obraz „komunistického lidu“.

Autor v úvodu vysvětluje, proč v podstatě rezignoval na komparaci s podobnými (skutečně jen podobnými) akcemi v dalších zemích socialistického bloku, ať už šlo o sovětská hromadná tělocvičná vystoupení, která na rozdíl od československých spartakiád představovala zahajovací či závěrečnou dramaturgickou součást

k všesvazovým sportovním slavnostem, a také co do výrazových prostředků byla ovlivněna spíše místní rozvinutou artistickou tradicí než turnerským tělocvikem. Obdobně nejsou se spartakiádami srovnatelná ani východoněmecká vystoupení, navíc ani symbolicky: konala se „v provincii“ (Lipsku) a nepravidelně. Jugoslávské Dny mládeže sice navazovaly na silný jihoslovanský sokolský odkaz, avšak na rozdíl od spartakiád se snoubily s kultem vůdce, a to dokonce i po Titově smrti. Autor tak logicky opouští nabízející se synchronní líčení geneze československých spartakiád v kontextu jiných socialistických hromadných tělocvičných vystoupení ve prospěch líčení diachronního. Prehistorií spartakiád byly slety.

Spartakiády zůstaly přes počáteční snahu o originální vyjadřovací prostředky sokolským sletům trvale poplatné, symbolicky i personálně. Úvod proto náleží turnerskému tělocviku a jeho zčásti epigonskému, zčásti originálnímu sokolskému dědictví. Jakkoli je Roubalem skicovaná kontinuita se spartakiádami nepopíratelná, označovat Jahnův a Tyršův projekt za tělovýchovný je přece jen v rozporu s dobovým jazykovým územ a místy se jeví poněkud nelogicky (s. 28: Jahnovo „tělovýchovné názvosloví“; s. 48: „tělovýchovné“ místo tělocvičné ústavy první poloviny 19. století apod.). Je možné upozornit na pedagogický diskurz po roce 1900 o tělesné výchově jako pojmu, který je tělocviku nadřazen (první docent metodiky a systematiky tělesné výchovy v Československu František Smotlacha). Tyrš sám důsledně hovořil o tělocviku. Označení „tělocvičné vystoupení“ vypadá ostatně logičtěji než vystoupení „tělovýchovné“. Obdobně neznější správné názvy prvorepublikových organizací „Dělnická tělovýchovná jednota“ (s. 80) a „Svaz dělnických tělovýchovných jednot“ (s. 88). V obou případech má být užit přívlastek „tělocvičný“. To má i pro spartakiády důležité ideologické konotace, neboť první organizací, která začala ve svém názvu užívat tvar „tělovýchovný“, byla komunistická Federace proletářských tělovýchovných jednot. Změna názvu proběhla v polovině 20. let, dlouho po odštěpení od socialistických DTJ. Jako poněkud zkratkovitě a nedostatečně doložené zní tvrzení, že „slovo ‚sport‘ bylo téměř nadávka“ (s. 30), což jistě platí jen pro část měšťanské společnosti.

V prvních dvou kapitolách odhaluje Roubal selhání snahy o personální i symbolickou emancipaci poválečných spartakiád od sokolských sletů. Ta byla jen stěží možná, zvláště když si uvědomíme, že spartakiády probíhaly stejně jako sokolské slety na scéně strahovského (dříve Masarykova státního) stadionu, který autor odlišuje od sportovních stadionů a řadí jej ke stadionům rituálním. Spartakiády totiž byly rituálem v geertzovském pojetí coby propracované diskuse o povaze moci, kvůli nimž je tato moc hmatatelná a efektivní. Postupná proměna symboliky masových vystoupení – nikoli primárně politické okolnosti – slouží autorovi k periodizaci tématu. I. celostátní spartakiáda se podle něj uchýlila od organické symboliky sletů k symbolice mechanické, což bylo už tvůrci pozdějších norma-

lizačních spartakiád kritizováno jako tzv. formalismus. Tělo se ze symbolu stalo pouhým nositelem symbolu (vlajek, uniformy, zbraní). Jejich soubor vytvářel na cvičišti konkrétní tvary, jako bylo například ozubené kolo.

Deset let po osvobození se měla spartakiáda stát oslavou mladé republiky a mládí vůbec, přičemž se s kategorií mládí pracovalo povytce arbitrárně. Byla spíše kategorií hodnotovou než biologickou. První spartakiádu zorganizovala „strana a vláda“ se značným vypětím sil, bez zkušeností a spontánního nadšení na straně cvičenců. Bylo nutné sáhnout po donucovacích prostředcích a výsledek budil rozpaky. To vedlo organizátory dalších spartakiád k ochotnějšímu zapojení dřívějších sokolských činovníků, pod jejich vlivem došlo k odklonu od mechanické symboliky první spartakiády a návratu k organice sokolských sletů. Petr Roubal naznačuje, že II. a III. celostátní spartakiádu je možné chápat jako spartakiády přechodu. Zde se ukazuje úskalí „estetického“ či „sémiotického“ strukturování výkladu: po kapitole „I. celostátní spartakiáda“ následuje oddíl „Normalizační spartakiády“. Přesto jde i podle mého názoru o nevhodnější způsob výkladu, byť zájemce o druhé a třetí strahovské slavnosti je musí hledat spíše mezi řádky. III. spartakiáda je pojednána v kapitole o normalizačních spartakiádách, což je logické esteticky i personálně (ale poněkud zavádějící z hlediska politické periodizace), II. spartakiáda se příznačně objevuje v obou oddílech. Přechodový charakter II. a III. spartakiády dokládá i věta z úvodu (s. 9): „Jinou věc totiž symbolizovaly spartakiády v padesátých letech a jinou během normalizace.“ Jak už ale bylo naznačeno, zisky z této periodizace dalece přesahují formální ztráty.

„Klasickou“ érou spartakiád bylo normalizační období. Tehdy získaly i své nové označení Československé spartakiády. Projekt masových tělocvičných vystoupení měl takový úspěch proto, že konvenoval nejen režimním představám o politickém rituálu, ale také sdílenému normalizačnímu hodnotovému řádu, což platí i pro genderové aspekty. Podle Roubala nesledovaly spartakiády symbolicky patriarchální hodnoty, ale důsledně (snad až na cvičení armády, chce se dodat) respektovaly genderový řád normalizace, v němž submise byla dominance: podřízenému obrazu ženy starající se o „vlídné zázemí“ totiž chyběl dominantní protiobraz tvořivého, pracujícího a bojujícího muže. Hodnoty, které ženy svým cvičením ztělesňovaly (klid, stabilita, rodinná pohoda), byly centrálními, nikoli sekundárními hodnotami normalizační společnosti. Zřejmě i proto měly ženy mezi zastánci spartakiád důležité místo.

Historie normalizačních spartakiád začíná v podstatě už roku 1970, kdy byla plánovaná slavnost zrušena z obav před reakcí publika krátce po obsazení Československa vojsky států Varšavské smlouvy a počátku tzv. normalizace. Když se roku 1975 spartakiáda na Strahov vrátila, autor to vysvětluje morální ekonomikou státního socialismu: „Ztráta prestiže ze selhání v roli sponzorství spartakiád-

ního rituálu byla jen stěží nahraditelná.“ Spartakiády se totiž neřídily tržními mechanismy, ale právě principy morální ekonomie: staly se darem, který strana poskytovala lidu. Mezi stranou a lidem proběhla symbolická směna – cvičenci získali výhody a možnosti, stát zase obraz poslušné masy, po kterém toužil a který potřeboval pro svou legitimizaci.

Na cvičišti byli účastníci podrobeni různým disciplinačním technikám politické anatomie (řeceno s Foucaultem), při které politická moc podrobuje lidské tělo detailnímu zkoumání a manipulaci a sociální geometrie nahrazuje tradiční či náhodné sociální vazby distribucí těl v přehledné mřížce. Tuto mřížku fyzicky reprezentuje síť značek na cvičišti. Distribuce těl v ní probíhá podle promyšlené vizuální strategie přetvářející sociální pole v analytický dav. Stadion je nutno chápat jako disciplinační prostor. Navzdory spartakiádní (a dříve sokolské) rétorice nebylo tělo součástí jednotné masy, ale naopak bylo zcela individualizováno a čitelné divákům a dalším dohlížitelům, pokud se od schématu odchýlilo. Zde Roubal poukazuje na odlišnost spartakiád například od oslav 1. máje, kde je masa relativně složitě čitelná. Masová vystoupení byla legitimizována nejen ideologicky, ale i vědecky, když například sociologické nebo pedagogické týmy chtěly zjistit, že (nikoli zda!) je tento typ cvičení prospěšný. Expertizace byla pouze zdánlivá.

V kapitole o organizaci spartakiád autor především relativizuje a nakonec zavrhuje názor o jejich předraženosti. Stát by podle něj prostředky neuměl využít efektivněji a to, co získával, pro něj mělo zásadní význam. Ostatně už sokolské slety nebyly financovány (jen) z vlastních prostředků, ale z větší části prostřednictvím státních subvencí a komunálních investičních akcí – vzpomeňme jen na stavbu Masarykova státního stadionu a úpravu rozsáhlých částí Prahy před slety. Se spartakiádami se sice změnil charakter sponzora a zčásti i jeho očekávání, ale princip zůstal stejný: nešlo o produkt v tržním slova smyslu, ale o jeho působení a identifikaci společnosti s ním. Úspěch akce nebylo možné měřit jednoduchým porovnáním položek na straně „má dáti“ a „dal“, které bylo samo o sobě podle autora nemožné, protože jednotný rozpočet na spartakiády neexistoval. Důležitější byl právě morálně-ekonomický rozměr. Vždyť i kritici režimu nezaújmali ke spartakiádám jednoznačně odmítavý postoj. Obdobně autor zavrhuje jak nekritické nostalgické vzpomínání na spartakiády, tak jejich odsuzování: výslednicí záměrů a účinků byla složitá, oboustranně výhodná i závazná směna. Řada obyvatel Československa se musela účastnit náciků povinně, poskytnout svá těla, zatímco pro stát byly spartakiády závazné v zájmu uchování prestiže. Občané si pak státem sponzorovaný politický rituál přivlastnili a vtiskli mu své představy. Spartakiáda byla poznamenána bachtinovskou „karnevalizací“, při níž se „lid“ projevil s janusovskou tváří „poslušného suveréna“. Režimem organizo-

vaný rituál si adaptoval, hybridizoval, a dokonce se dožadovoval z něj plynoucích materiálních výhod. Stát byl nucen dbát o hojnost jindy nedostatkového zboží v době konání spartakiád. Roubal poukazuje na podobnost se zemědělským ročním cyklem nedostatku a přebytku i na zdůrazňovaný „rajský“ charakter spartakiádní rétoriky. Alespoň po dobu konání spartakiády bylo možné ochutnat onen předpovídaný komunistický ráj. To vedlo autora k analogii s rituálem „potlach“ domorodých indiánů, v němž je plýtvání a rozmařilost symbolem moci, prestiže a přízně bohů. Je ale otázkou, zda jde o spartakiádní specifikum, nebo zde tento rozměr nabývá většina moderních slavností.

Z přivlastnění si politického rituálu plynul i nejkřiklavější organizační paradox spartakiád: Jak zbavit společnost autonomie a současně ji mobilizovat? V zájmu působivosti nakonec museli organizátoři vytvořit nemalý autonomní prostor pro bývalé sokolské činovníky a tvůrce sletových skladeb, kteří jediná byli schopni akci zorganizovat. Teprve když připustili, aby se spartakiády staly sletem v jiné podobě, dokázali mobilizovat nejen „odborné kádry“, ale především desetitisíce cvičenců, kteří dobrovolně a zdarma odvedli největší část organizační práce. Tím je zodpovězena i otázka, proč spartakiády přežily tak dlouho. Ukázalo se, že tyto akce obdivované i odborníky ze zahraničí (mimo jiné často zmiňovaným Juanem Antoniem Samaranchem) nebyly nejprogresivnějším výrazem tělesné kultury, ale naopak gymnastickým skanzenem udržovaným při životě jen zaostáváním a konzervativismem státního socialismu. Po listopadu 1989 tak zanikly ne pro nezájem občanů, kteří naopak podepisovali za zorganizování spartakiády 1990 petice, ale kvůli nezájmu státu na získané prestiži, která by v tržním hospodářství byla příliš draze vykoupena.

V listopadu 1989 se vynořilo nové kolektivní tělo, už ne čitelné a poslušné, ale živelně demonstrující. Přestože se manifestací nikdy nezúčastnila současně více než desetina populace, demonstranti na sebe vzali úkol ztělesnit ono národní „my“, jak dokládají i některá hesla. Odtud listopadový dojem jednoho těla nebo – řečeno s Victorem Turnerem – *communitas*, tj. intenzivního, transcendentálního a pochopitelně dočasně kolektivního prožitku, ve kterém formální společenské struktury ustupují autentickému společenství. Pozdější deziluzi řady aktivistů Roubal vysvětluje paradoxem, že individualizovaná konzumní kapitalistická společnost se zrodila právě z tohoto hluboce kolektivního zážitku. Ale objevily se nové kompenzační snahy o „národní tělo“, byť mnohem primitivnějších forem. Nejhlasitěji se ozývají v pokřiku sportovních fanoušků „Kdo neskáče, není Čech“. A autor recenze dodává staré „Kdos' Čechem, Sokolíkem bud“. Jak napsal Petr Roubal, změnilo se kulisy: namísto „vážného rámce politického rituálu“, což platilo už pro sokolské slety, se postava kolektivního Leviathana, zmiňovaná v úvodu, formuje ve sféře masové zábavy. Kruh se uzavírá a čtenář si z knihy

Československé spartakiády odnáší nejen originální poučení o významech těchto masových tělocvičných vystoupení, ale také o fungování československého státního socialismu a – v neposlední řadě – intelektuální požitek z inspirované, inspirativní a dokonale vypointované knihy. Leviathan není jen estetickou ozdobou, ale nejlepším průvodcem světem kolektivního těla a kolektivu těl.

Martin Pelc